

УДК [930.85]+37.014.522

**Розвиток системи православної богословської освіти в Україні:
ретроспективний аналіз**

В.М. ПОПОВИЧ

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

E-mail: popovic.vasil@rambler.ru

Авторське резюме

Розглянуто історичний розвиток системи православної богословської освіти в Україні. Наведено періодизацію розвитку та інституціонального становлення сучасної системи богословської освіти в Українській Православній Церкві.

В даному дослідженні приділяється увага, насамперед, конфесійній професійній вищій духовній освіті – православної богословській. Згідно з «Концепцією вищої духовної освіти Української Православної Церкви» основним завданням системи вищої духовної освіти Української Православної Церкви є забезпечення необхідного рівня підготовки кандидатів для пастирського служіння, богословів та фахівців інших форм церковного служіння, а також створення умов для суспільного визнання значимості вищої духовної освіти і соціальної інтеграції випускників вищих духовних навчальних закладів. Вирішення поставленого завдання забезпечується, зокрема, розробкою принципів сумісності системи вищої духовної освіти з вітчизняною світською системою вищої освіти, а також із закордонними системами богословської освіти.

Православній освіті притаманні як надбання патристичної, діалогічної традиції духовного становлення священнослужителя, так і сучасні концепції розвитку освіти в дискурсі модернізації і реформування церковно-світських відносин, що вказує на посилення соціальності богословської освіти, складовою якої є соціальне вчення Православної Церкви.

Ключові слова: богословська освіта, православна богословська освіта, система православної богословської освіти, ретроспективний аналіз, теолог, християнство, пастирське служіння.

**The development of orthodox theological education in Ukraine:
a retrospective analysis**

V.M. POPOVYCH

Zaporozhye national technical university, Zaporizhzhia, Ukraine, E-mail: popovic.vasil@rambler.ru

Abstract

This study considers the historical development of Orthodox theological education in Ukraine. It shows periods of development and systematic institutional modernization of theological education in the Ukrainian Orthodox Church.

This study focuses primarily on denominational spiritual professionalism in the higher Orthodox theological educational system. According to the “concept of higher theological education in the Ukrainian Orthodox Church,” the main task of higher theological education in the Ukrainian Orthodox Church is: to provide the required level of training for pastoral ministry candidates, theologians and specialists from other forms of church service, to create conditions for public recognition of the importance of higher theological education and to integrate graduates of higher religious educational institutions into society. The task is solved by developing principles of compatibility for higher theological education with the domestic secular higher education system, as well as, with foreign systems of theological education.

Therefore, Orthodox education is characterized by patristic heritage and an oral tradition of pastoral, spiritual formation. Modern concepts of education in the discourse of modernization and reform of the church and secular relations indicate a strengthening of social theological education, part of which is the social teaching of the Orthodox Church.

Keywords: theological education, orthodox theological education system, orthodox theological education, retrospective analysis, theologian, christianity, pastoral ministry.

Постановка проблеми. Богословська освіта сьогодні виступає провідним чинником розвитку існуючих християнських конфесій католицького, православного і протестантського напрямку. Звичайно, що богословська (або як синонім теологічна) освіта повинна відповіда-

ти певним критеріям: по-перше, богословська освіта пов'язана із конфесійною спрямованістю; по-друге, визначальним фактором виступають традиційні національні особливості країн або регіонів в яких представлена та чи інша конфесія, третє – спроможність Церкви

до реформування перед викликами глобалізаційних процесів і посилення секуляризації суспільства, і, що важливо, специфіка взаємодії духовної і світської освіти, вбудованість богословської освіти в національну систему освіти (особливо вищої). Все це формує певну модель богословської освіти.

В даному дослідженні приділяється увага, насамперед, конфесійній професійній вищій духовній освіті – православній богословській. Згідно з «Концепцією вищої духовної освіти Української Православної Церкви» основним завданням системи вищої духовної освіти Української Православної Церкви є забезпечення необхідного рівня підготовки кандидатів для пастирського служіння, богословів та фахівців інших форм церковного служіння, а також створення умов для суспільного визнання значимості вищої духовної освіти і соціальної інтеграції випускників вищих духовних навчальних закладів. Вирішення поставленого завдання забезпечується, зокрема, розробкою принципів сумісності системи вищої духовної освіти з вітчизняною світською системою вищої освіти, а також з закордонними системами богословської освіти [4].

Звичайно, сучасність вимагає від православної богословської освіти вирішення складних і важливих питань, проте вивчення історичного аспекту розвитку системи православної освіти в Україні може сприяти визначенню шляхів і напрямків її реформування, піднесення православного богослов'я на децю інший рівень.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти православної богословської освіти представлені сьогодні в таких тематичних напрямках: історичний аспект православної освіти (О.Токарева, В.Пащенко, М.Талалай, Д.Поспеловський, Г.Степаненко, В.Липинський, С.Мешкова, В.Денисенко, М.Разіна та ін.) [1]; проблеми православної богословської освіти (митрополит Іларіон (Г.Алфеев), архієпископ Антоній (І.Паканіч), П.Балог, архімандрит Віктор (Бедь), В.Липинський, Л.Рощина, Ю.Кальниць, А.Кислий, О.Панасенко); православна освіта: сучасний стан і перспективи розвитку (А.Кислий, А.Панасенко, М.Разіна, М.Лагодич, А.Колодний, О.Рогова, М.Закович, І.Метлік, Л.Рощина, постанови, звіти синодальних відділів РПЦ, УПЦ МП і УПЦ КП, звіти Міністерства культури України) [5].

Мета дослідження – розглянути особливості історичного розвитку системи православної богословської освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Богословська наука і освіта розвивалися разом із Православною Церквою, тому перш ніж виділити основні етапи розвитку православної богословської освіти необхідно розглянути основні періоди

розвитку Православної Церкви. Сьогодні найбільш поширеною є періодизація, розроблена митрополитом Макарієм (Булгаковим). Цей тип поділу наступний.

I. Київський або домонгольський період.

II. Московський період до розділення руської митрополії 1469 р.

III. Московський період до установи патріаршества в 1587 р.

IV. Історія Руської Південно-західної церкви від року розділення 1469 р. – до Брестської унії 1596 р.

V. Патріарший період (1589-1700 рр.) і паралельно Київська митрополія за той же час.

VI. Синодальний період (1700-1917 р.).

VII період – пореволюційний (від 1917 р.) [2].

Дана періодизація більше відображає історію Руської Православної церкви, тому для повноти подальшого аналізу будемо приділяти увагу також періоду розвитку православ'я на Україні під владою Польщі та Литви. Так, К.Кислюк і О.Кучер виділяють наступні етапи розвитку Православної Церкви в Україні [3]:

– перший етап – існування єдиної Київської митрополії – охоплює період із середини X – до середини XIII ст;

– другий етап в історії Православної Церкви в Україні (XIV – середина XV ст.) – період розпаду єдиної Київської митрополії;

– третій етап в історії Православної Церкви в Україні (1468 – 1596) – період становлення самобутньої Української Православної Церкви;

– четвертий період (1596 – 1620) можна назвати періодом глибокої кризи і розколу Православної Церкви в Україні;

– п'ятий етап (1620 – 1686) – етап короткочасного відродження самостійної Православної Церкви в Україні;

– шостий етап (1686 – 1919) історії Української Православної Церкви нерозривно пов'язаний з історією Руської Православної Церкви;

– сьомий етап в історії Православної Церкви в Україні (1920-і – кінець 1980-х рр.);

– восьмий етап – історія Православної Церкви в незалежній Україні.

Очевидно, що історичний поступ православної богословської освіти, становлення її інституційних форм неможливо розглядати без урахування визначених історичних періодів розвитку Православної Церкви в Україні. На жаль, фундаментальних праць у цьому напрямку бракує, хоча і визначаються періоди розвитку православної освіти в соціально-політичному аспекті існування Православної Церкви в загалі. Так, А.Осіпов визначає два основні періоди становлення системи богословської освіти [7]. На його думку, перший закінчується епохою учнів Преподобного Сергія Радонежського в XV сторіччі, в якому найяскравіше ви-

явилася духовна спрямованість православної освіченості. Другий період визначається ним з першої половини XVI століття і XVII століття із заснуванням Київської Духовної академії, а потім у 1685 році – першого вищого учбового закладу в Росії – Слов'яно-греко-латинської (згодом Московської Духовної) академії. Тобто, автор виділяє саме інституціональний аспект розвитку системи духовної богословської освіти.

У даному дослідженні для періодизації розвитку православної богословської освіти в Україні застосовуються два основні критерії. Перший критерій відображає основні етапи розвитку Православної Церкви, визначені детальніше митр. Макарієм. Другий критерій пов'язаний із соціальним, політичним і культурним розвитком України, історичними подіями на українських землях. Представлена автором нижче періодизація становлення і розвитку богословської освіти є умовною і не претендує на винятковість в інтерпретації, а зумовлена теоретичною необхідністю для ретроспективного аналізу становлення сучасної системи богословської освіти Української Православної Церкви. Також слід зазначити, що в періодизацію включено розвиток духовної освіти в давньохристиянський і візантійський періоди (II–IX ст.) для розуміння генезису і витоків православної освіти на українських землях. Основні етапи розвитку православної богословської освіти в Україні представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Етапи розвитку православної богословської освіти в Україні

№	Період	Історичні особливості періоду історії Православної Церкви і богословської освіти
I.	II – IX ст. (988 р.)	Давньохристиянський і візантійський періоди, до Хрещення Русі
II.	IX – кінець XVI ст.	«Підготовчий період» Період Київської Русі; розпад єдиної Київської митрополії; польсько-литовський період; створення передумов виникнення системи богословської освіти
III.	XVII – початок XIX ст.	Виникнення і становлення православних духовних закладів до XVIII ст. – період короткочасного відродження самостійної Православної Церкви в Україні; з 1686 р. – в складі Московського патріархату, з початку XVIII – синодальний період
IV.	Початок XIX ст. – 1919 р.	Реформування та інституціональний розвиток системи православної духовної освіти Православної Церкви в Україні в складі РПЦ; реформи 1808 р., 1869 р., 1884 р.

V.	1919 р. – 1988-1991 рр.	Радянський період (закриття вищих духовних закладів, терор проти Церкви, період фашистської окупації, післявоєнний період – відновлення деяких вищих духовних закладів тощо)
VI.	З 1991 року	Становлення сучасної системи богословської освіти Української Православної Церкви

I період – давньохристиянський, візантійський період (II – IX ст. (988 р.). Історія богословської освіти починається з апостольської общини. Апостольська община як «духовна школа» була першою новозавітною школою, в якій учні засвоювали Божественне Одкровення з уст Бога Слова. Проповідь апостолів та їх наступників стала підґрунтям, на якому сформувалися всі духовні школи християнського Сходу. По мірі того як Церква розширювалася географічно, християнські вчителі стикалися з культурними традиціями, що відрізнялися від тієї, в якій сформувалася апостольська община. Простий тип християнських шкіл II і III століття представляють звичайні релігійні співбесіди єпископів як з особами, що зверталися до християнства, так і з особами, що взагалі бажали краще і докладніше вивчити християнське вчення. Даючи характеристику богословським школам II–III століть, як центрів духовної освіти, виділяють три провідні школи: Олександрійську, Антиохійську і Східно-сирійську або Едесско-Низибійську.

Духовна освіта, що розвинулася в значній мірі ще в III столітті, з визнанням християнства релігією пануючої в Греко-римській імперії, в IV столітті досягло свого вищого процвітання. Обставини, що сприяли піднесенню духовної освіти, були зовнішні і внутрішні. З одного боку, спокійніші часи, що наступили за гоніннями, дали можливість багатьом з обдарованих християн присвячувати себе заняттям богословськими науками, з іншого – сам стан християнського віровчення викликав посилену діяльність на терені духовної освіти. Отже, богословська освіта в перші століття носила переважно діалогічний характер спілкування з християнськими вчителями, в подальшому набуваючи рис філософської школи, але розвинутої системи богословської освіти не існувало.

II період – «підготовчий» період виникнення системи духовної освіти в Україні (IX – кінець XVI ст.). Дані часи охоплюють достатньо великий і багатий на історичні події період в житті України-Русі і Православної Церкви на українських землях. З початком поширення християнства на територіях Київської Русі церква відігравала велике значення в просвіті не тільки майбутнього духовництва, але й іншого населення (звичайно переважно боярських і княжих родів). Варто наголосити на

тому, що в той час і впродовж багатьох віків школи не поділялися на «світські» та «духовні». У всіх цих навчальних закладах викладачами були священики або ж ченці як найосвіченіші представники тогочасного суспільства. Навчання базувалося також на вивченні богослужбової та богословської літератури, церковного співу та уставу. Першими «букварями» досить довгий час були такі книги, як «Псалтир» і «Апостол». Зрозуміло, що випускники таких шкіл у майбутньому працювали як у церковних, так і в державних інституціях та уміло втілювали внутрішню і зовнішню політику Київської Русі. При єпархіальних установах, монастирях та при кожному парафіяльному храмі завжди діяли церковно-освітні заклади.

Внаслідок ординської навали осередки культури переміщувалися з Києва на Захід – в Галицько-Волинське князівство, що зберігало свою незалежність до XIV ст. Тут також діяли дяківські школи при парафіях, монастирські – при чернечих обителях, єпископські – при кафедральних соборах. Дві останні давали ґрунтовні знання, адже в них працювали освічені викладачі, а їх бібліотеки мали велику кількість книг.

З кінця XVI ст. в Україні виникає ціла мережа початкових та підвищених братських шкіл, які відіграли вирішальну роль у формуванні та утвердженні української системи духовної освіти. До братських шкіл, подібно як і до братств, приймалися винятково православні віруючі. За характером організації, моделлю навчання, відносинами вихователів і вихованців братські школи відповідають визначенню народних, проте на основі їхніх педагогічних засад згодом з'являється освітні заклади типу колегіумів та семінарій. Отже, братські школи були життєдайною основою мережі шкіл духовної освіти XVI–XVII століть, які в майбутньому заклали підвалини Києво-Могилянської академії, Чернігівського, Переяславського та Харківського колегіумів.

III період – створення перших духовних закладів Православної Церкви і становлення системи богословської освіти (XVII – початок XIX ст.). В даному періоді охоплено два століття, події яких в житті України і Православної Церкви на українських землях чітко відображають етапи виникнення і становлення системи православної духовної освіти.

Перші кроки на шляху до створення системи православної богословської освіти були зроблені саме в кінці XVI – початку XVII століття й були пов'язані з непростю конфесійною ситуацією, що склалася тоді в Речі Посполитій. Як відповідь на активну католицьку і протестантську пропаганду в литовських, білоруських і українських землях з'являються братські школи, які давали початкову освіту з елемен-

тами богословських знань, а на початку 1630-х роках, завдяки святителю Петру Могилі, в Києві з'являється колегія (з 1701 – академія), що претендувала на статус повноцінного вищого навчального закладу. Києво-Могилянська академія стала фактично першим вищим богословським учбовим закладом в православному світі. Як вважає І.Огієнко [6], Києво-Могилянська колегія не була духовною школою в нашому розумінні для підготовки кадрів священства, як не були такими й інші братські школи. Але закладали і проводили ці школи церковні організації, під опікою церковної ієрархії, тому не могли вони не мати духовного характеру, знаходячись, до того ж, переважно при монастирях. Духовний характер найбільш надавало школам релігійне виховання в них, в зв'язку з яким стоїть і факт постачання цими школами кандидатів на церковні сани.

XVIII – початок XIX ст. – становлення системи православної богословської освіти Православної церкви в Україні (Київська митрополія) в складі Російської імперії. Правила організації духовних шкіл в Російській імперії почалися із видання Духовного Регламенту в 1721 році, згідно з яким встановлювалися два типи шкіл: домові архієрейські для вивчення кандидатів у священство читання, письму, основним правилам віри і моральності; академії і семінарії з класичними мовами й більш або менш повним курсом наук.

Даний період визначається насамперед виникненням перших богословських навчальних закладів і формуванням системи богословської освіти Православної церкви. Якщо в XVII ст. духовні навчальні заклади засновувалися і підпорядковувалися церковному управлінню і залежали переважно від впливу архієреїв, то в XVIII ст. здійснюється централізація управління під державним наглядом Священного Синоду, а сама духовна освіта набуває риси станового характеру. Система духовної освіти не була структурована за рівнями, кожний з яких мав би свою чітко певну мету і завдання. Саме в цей період духовні школи починають уніфікуватися і вбудовуватися в єдину структуровану систему богословської освіти, яка й була сформована в XIX столітті.

IV період – реформування та інституціональний розвиток системи православної духовної освіти Православної Церкви в Україні в складі РПЦ (початок XIX ст. – 1919 р.). Даний період розвитку богословської освіти пов'язаний із синодальним періодом історичного розвитку Православної Церкви. Саме в цей період створюється інституційна система духовної освіти в Російській імперії, в складі якої знаходилася значна частина українських земель. Це період значних реформ у системі духовної освіти (реформи 1808-1814 рр., 1867-1869 рр., 1884 р.). Протягом XIX – початку

XX століть система духовної освіти зазнавала численних змін, але все ж таки головним залишився її фундаментальний принцип. Це була внутрішньоцерковна система освіти, що існувала паралельно по відношенню до світської системи. Вищу богословську освіту, а також богословські наукові ступені (кандидата, магістра і доктора богослов'я) можна було одержати тільки в духовних академіях. Інших типів вищих богословських учбових закладів до революції в Росії не існувало. Незважаючи на те, що в університетах викладалися і богослов'я, і церковна історія, і канонічне право, все ж таки в дореволюційній Росії в університетах не було богословських факультетів. І це принципово відрізняло Росію від інших європейських країн.

Таким чином, протягом XIX – поч. XX ст. була сформована модель духовної освіти, ступені якої надавали ґрунтовну підготовку в галузі богослов'я. Зміни та доповнення до статутів навчальних закладів забезпечували відповідні часу зміни в структурі, управлінні та адміністративному складі, розширювали навчальні програми, що позитивно впливало на рівень духовної освіти в цілому.

У період – Радянський період (закриття вищих духовних закладів, терор проти Церкви, період фашистської окупації, післявоєнний період – відновлення деяких вищих духовних закладів тощо) (1919 р. – 1988-1991 рр.). Цей період найбільш трагічний і важкий як у розвитку Православної Церкви, так і в розвитку й функціонуванні системи православної богословської освіти і насичений значимими подіями, що вплинули на Православну Церкву в Україні. Розвиток системи богословської освіти Православної Церкви в радянський період характеризувався важкими і складними подіями в житті Православної Церкви: повне знищення дореволюційної системи духовної освіти, тотальний контроль держави над діяльністю Церкви і духовних закладів, поступове відродження системи православної богословської освіти.

Слід зазначити, що в цей важкий період була сформована суспільно-громадська позиція духовенства щодо національних і патріотичних питань, посилилася роль соціального служіння. Цей період позначився як на інституційному аспекті духовної освіти, так і на кадровому забезпеченні, що вплинуло на подальший розвиток системи православної освіти після розпаду Радянського Союзу.

VI період – становлення і розвиток сучасної системи православної богословської освіти в Україні (починаючи з 1991 року). На етапі становлення сучасної системи богословської освіти було відроджено трьохрівневу систему духовних навчальних закладів, які існували до революції 1917 року. Так, богословській

православній освіті виділяються: початкова професійна освіта (духовні училища), середня професійна освіта (дається в духовних семінаріях – духовних навчальних закладах з чотирирічним (і більш) терміном навчання, які готують парафіяльних священнослужителів) та вища богословська освіта (здобувається у богословських інститутах та духовних академіях – вищих навчальних закладах, які готують священнослужителів, науковців і викладачів духовних навчальних закладів. Наявність вищої богословської освіти надає можливість захищати дисертації й одержувати науковий ступінь). Згодом у різних християнських конфесіях з'явилися інші інституційні форми богословської освіти – богословські інститути, колегіуми, окремі богословські факультети, вищі курси.

Висновки. Богословська освіта в перші століття носила переважно діалогічний характер спілкування з християнськими вчителями. З кінця XVI ст. в Україні виникає ціла мережа початкових та підвищених братських шкіл, які відіграли вирішальну роль у виникненні перших богословських навчальних закладів і формуванні системи богословської освіти Православної церкви. В XVII ст. духовні навчальні заклади засновувалися і підпорядковувалися церковному управлінню і залежали переважно від впливу архієреїв, а вже в XVIII ст. здійснюється централізація управління під державним наглядом Священного Синоду. Саме в цей період духовні школи починають уніфікуватися і вбудовуватися в єдину структуровану систему богословської освіти, яка й була сформована в XIX столітті шляхом реформування та інституціоналізації. Розвиток системи богословської освіти Православної Церкви в радянський період характеризувався важкими і складними подіями в житті Православної Церкви: повне знищення дореволюційної системи духовної освіти, тотальний контроль держави над діяльністю Церкви і духовних закладів. Цей період позначився як на інституційному аспекті духовної освіти, так і на кадровому забезпеченні, що вплинуло на подальший розвиток системи православної богословської освіти в незалежній Україні.

Сучасна система духовної освіти втілює в собі всі надбання історичного поступу Православної церкви в Україні, пройшовши шлях від розрізнених духовних шкіл до розгалуженої інституціональної структури. Тому православній освіті притаманні як надбання патристичної, діалогічної традиції духовного становлення священнослужителя, так і сучасні концепції розвитку освіти в дискурсі модернізації і реформування церковно-світських відносин, що вказує на посилення соціальності богословської освіти, складовою якої є соціальне вчення Православної Церкви.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Денисенко В. Духовна освіта в Україні Х–XVIII ст. [Текст] / В. Денисенко. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 518 с.
2. Карташев А.В. Очерки по истории Русской церкви [Текст] / Карташев А.В. – Т.1. – М.: Terra, 1997. – 688 с.
3. Кислюк К.В. Релігієзнавство [Текст] / К.В. Кислюк, О.М. Кучер. – К.: Кондор, 2004. – 646 с.
4. Концепція вищої духовної освіти Української Православної Церкви [Електронний ресурс] / Українська Православна Церква. – Режим лоступу до журн.: <http://orthodox.org.ua/article/>
5. Лагодич М. Духовна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи [Текст]. // Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки: Колект. монографія / За ред. В.О. Балуха. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010 – С. 229–246.
6. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т. [Текст] Т. 1-2 / Огієнко І.І. – К.: Україна, 1993. – 284 с.
7. Осипов А.И. Основное богословие. Курс лекций в Московской духовной семинарии [Текст] / Осипов А.И. – М.: Изд-во МДА, 1994. – 278 с.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2014

REFERENCES:

1. *Denysenko V.* Duchovna osvita v Ukraini X-XVIII st. (Theological education in Ukraine). K.: *University Dragomanova Press*, 2011. 518 p.
2. *Kartashev A.V.* Ocherki po istoriji Ruskoj Cerkvi (Essays on the History of the Russian Church), vol.1. M.: *Terra*, 1997. 688 p.
3. *Kysluk K.V.* Religieznavstvo (Religion). K.: *Kondor*, 2004. 646 p.
4. *Koncepcia vyschoji duchovnoji osvity Ukrajinskoji Pravoslavnoji cerkvy* (The concept of higher theological education Ukrainian Orthodox Church). *Ukrajinska Pravoslavna cerkov*. Regime to access: <http://orthodox.org.ua/article/>
5. *Lahodych M.* Duchovna osvita v Ukraini: suchasnyj stan I perspektyvy (Theological education in Ukraine: Current State and Prospects). Aktualni pytanna rehijieznachoji na bohoslavskojij dumky: Kolekt. Monohrafi-ja. Chernivtsi: *Chernivtsi National University*, 2010. pp. 229-246.
6. *Ogijenko I.I.* Ukrajinska cerkva: Narysy z istoriji Ukrajinskoji Pravoslavnoji cerkvy (Ukrainian Church: Es-says on the history of the Ukrainian Orthodox Church). Vol. 1-2. K.: *Ukraine*, 1993. 284 p.
7. *Osipov A.I.* Osnovnoje bohoslavije. Kurs lekciy v Moskovskoj duchovnoj seminariji (Basic theology. Lectures at the Moscow Theological Seminary). M.: *Press MDA*, 1994. 278 p.

Попович Василь Михайлович – кандидат філософських наук, доцент
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: popovic.vasil@rambler.ru

Popovych Vasyl Mykhailovych – PhD in philosophy, associate professor
Zaporozhye national technical university
Address: 64, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69063
E-mail: popovic.vasil@rambler.ru